

JURNALISTIKADA KRIMINAL VA HUQUQIY MAVZULAR INTERPRETATSIYASINING EVOLYUTSION XUSUSIYATLARI

Xajiyeva Madinaxan Ravshanbekovna

**Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti
jurnalistika ixtisosligi mustaqil izlanuvchisi(PhD)
madinahojiyeva97@gmail.com**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20049743>

Annotatsiya: *Mazkur tezisda an'anaviy jurnalistikadan raqamli media muhitiga o'tish jarayonida "kriminal material" va "huquqiy mavzu" tushunchalarining nazariy transformatsiyasi tadqiq etiladi.*

Jurnalistikada "kriminalistika" va "huquqiy mavzu" tushunchalarining tadrijiy rivojlanishi haqida quyidagilar asosiy ahamiyat kasb etadi. Huquqiy mavzularni interpretatsiya qilish (sharhlash) — bu huquqiy normalar, qonunlar va boshqa huquqiy hujjatlarning mazmun-mohiyatini, maqsadini va to'g'ri qo'llanilishini aniqlashga qaratilgan intellektual faoliyatdir. Bu jarayon huquq normalarini amaliyotga to'g'ri tatbiq etish va jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda asosiy rol o'ynaydi.[1]Jurnalistika fanida kriminalistika va huquqiy mavzularning yoritilishi jamiyatning ijtimoiy-siyosiy tuzilmasi hamda texnologik taraqqiyot bilan uzviy bog'liq holda rivojlanib kelgan.Dastlabki davrlarda kriminal materiallar faqat sodir etilgan jinoyat haqidagi quruq xabar (xronika) ko'rinishida bo'lgan bo'lsa, bugungi raqamli media makonida ushbu tushuncha kompleks ijtimoiy-huquqiy tahlil obyektiga aylandi.Tadqiqotchi olimlarning fikriga ko'ra, "huquqiy mavzu" tushunchasi kriminalistikaga nisbatan kengroq bo'lib, u nafaqat jinoyatni, balki qonun ustuvorligi va huquqiy madaniyatni targ'ib qilishni ham o'z ichiga oladi.

Raqamli jurnalistika sharoitida ushbu tushunchalar quyidagi bosqichlarda transformatsiyaga uchradi: Axborot yetkazish bosqichi: Sodir bo'lgan jinoyat haqida tezkor fakt berish.Tahliliy bosqich: Jinoyatning sabab va oqibatlarini o'rganish.Multimedia bosqichi: Kriminal voqelikni vizual va interaktiv usullarda taqdim etish.Zamonaviy ommaviy axborot vositalarida "kriminal material" tushunchasi endilikda faqat jinoyat xronikasi emas, balki kiberjinoyatchilik, axborot xavfsizligi va raqamli huquq bilan bog'liq yangi terminologik qatlamlarni ham o'z ichiga olmoqda. Bu esa, o'z navbatida, soha jurnalistlaridan nafaqat filologik, balki chuqur yuridik bilimlarni ham talab etadi.Jurnalistika nazariyasida jinoyatchilik va huquq-tartibot masalalarini yoritish ijtimoiy ongni shakllantirishning eng qadimgi va dinamik yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yo'nalishning tadrijiy rivojlanishini tahlil qilish, avvalo, "kriminalistika" (jurnalistik aspektda) va "huquqiy mavzu" tushunchalarining semantik va funktsional chegaralarini aniqlab olishni taqozo etadi.Klassik jurnalistikada "kriminalistika" tushunchasi ko'pincha tor ma'noda — sodir etilgan huquqbuzarliklar haqidagi tezkor xabarlar to'plami sifatida tushunilgan. Biroq, zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ushbu tushuncha raqamli makonda "Kriminal jurnalistika" (Crime Journalism) deb nomlanuvchi mustaqil ixtisoslashuvga aylandi."Huquqiy jurnalistika" esa kengroq qamrovga ega bo'lib, u nafaqat jinoyat sotsiologiyasini, balki qonunchilik jarayonlari, sud tizimi islohotlari va fuqarolik jamiyati institutlarining faoliyatini ham qamrab oladi. Professor G.Annamurotova ta'kidlaganidek, "Huquqiy mavzu — bu shunchaki qonun buzilishi haqidagi axborot emas, balki shaxs va davlat o'rtasidagi munosabatlarning mediamakonidagi huquqiy talqini hisoblanadi"[2].

Kriminal materiallarni yoritish usullarining rivojlanishini uchta asosiy davrga bo'lish mumkin: Dastlabki (Xronologik) davr: XIX asr oxiri va XX asr boshlari. Bu davrda kriminalistika asosan "shov-shuvli xabarlar" (sensatsiya) uslubida rivojlangan.

Matbuotda jinoyat tafsilotlarini badiiy bo'yoqlar bilan tasvirlash ustuvor bo'lgan. InstitutSIONAL davr: XX asrning ikkinchi yarmi. Mazkur bosqichda jurnalistika va huquqni muhofaza qilish organlari o'rtasida professional hamkorlik modellari shakllandi. Kriminal materiallarda profilaktik ahamiyat va tarbiyaviy funkSIYA birinchi o'ringa chiqdi. Raqamli (Texnologik) davr: XXI asrning birinchi choragi. Axborotning globallashuvi natijasida kriminal materiallar real vaqt rejimida (real-time) tarqala boshladi. "Fuqarolik jurnalistikasi" (citizen journalism) tushunchasi paydo bo'lib, jinoyat joyidan olingan havaskor kadrlar rasmiy axborot kanallari bilan raqobatlasha boshladi. Raqamli jurnalistikadagi tushunchaviy transformatsiya: Bugungi kunda raqamli platformalar (Kun.uz, Daryo.uz kabi saytlar va Telegram-kanallar) kriminal mavzularni yoritishda "tezkorlik" va "multimediadorlik" tamoyillariga tayanmoqda. Endilikda "kriminal material" tushunchasi tarkibiga quyidagi yangi elementlar kirdi: Kiber-kriminalistika: Raqamli firibgarlik va xakerlik hujumlari tahlili. Viktimologik tahlil: Qurbonlarning huquqlarini himoya qilish va ularga ijtimoiy yordam ko'rsatishni yoritish. Vizualizatsiya: Jinoyat sxemalarini 3D modellashtirish va infografikalar orqali tushuntirish. G'arb tadqiqotchilari, xususan, Pol Meysonning fikricha, "Raqamli davrda jinoyat haqidagi xabar endi yakunlangan fakt emas, balki auditoriya bilan davomli muloqot va interaktiv muhokama jarayonidir"[3].

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, yuridik fanlar tizimidagi "kriminalistika" va jurnalistikadagi "kriminal material" tushunchalari o'rtasida funksional farqlar mavjud. Yuridik nuqtayi nazardan kriminalistika — jinoyatni ochish texnikasi va metodikasini o'rgansa, jurnalistikada ushbu tushuncha "kriminal voqelikni mediamakonida aks ettirish" ma'nosini anglatadi.

Zamonaviy o'zbek jurnalistikasida ushbu tushunchalar quyidagi yo'nalishlarda kengaymoqda: Preventiv (ogohlantiruvchi) yo'nalish: Jinoyat sodir etilishining oldini olishga qaratilgan materiallar. Ekspertiza yo'nalishi: Jurnalstning mustaqil surishtiruvi natijasida yuzaga keladigan tahliliy xulosalar. Axloqiy-psixologik yo'nalish: Jinoyatchi va jabrlanuvchi shaxsi, ularning ijtimoiy portretini chizish.

Raqamli jurnalistika sharoitida huquqiy mavzularni yoritish nafaqat axborot berish, balki jamiyatda "huquqiy nigilizm" (qonunlarga bepisandlik)ga qarshi kurashish vositasidir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, auditoriya ijtimoiy tarmoqlardagi qisqa va tezkor "kriminal xronika"larga nisbatan ko'proq qiziqish bildiradi, biroq ularning huquqiy tahlili ko'pincha sayoz qolib ketmoqda. Xalqaro ekspert Rayner Shulsning fikricha, "Raqamli jurnalist nafaqat jinoyatni tavsiflovchi, balki o'quvchiga ushbu voqea ortidagi huquqiy normani tushuntirib beruvchi ko'prik vazifasini o'tashi kerak"[4]. Kriminalistika va Etika chorrahasi: Tarixiy rivojlanish jarayonida kriminal materiallarni yoritishda "shov-shuv" (sensatsionalizm) va "ijtimoiy mas'uliyat" o'rtasidagi kurash doimiy bo'lib kelgan. Raqamli davrda bu muammo yangicha ko'rinish oldi: Anonimlik va shaxs daxlsizligi: Gumonlanuvchining yuzini yopish yoki ism-sharifini ochiqalmaslik etikasi. Sudga qadar aybdorlik tamoyili: OAV orqali shaxsni aybdor qilib ko'rsatishning huquqiy oqibatlarini. Milliy jurnalistikada huquqiy mavzuning konseptual asoslari:

O'zbekiston media-tizimida kriminal materiallarni yoritishning o'ziga xos "maktabi" mavjud. Mustaqillikning ilk yillarida ushbu yo'nalish asosan huquqni muhofaza qilish organlarining maxsus nashrlari (masalan, "Postda", "Tinchlik posboni", "Adolat") orqali yoritilgan. Biroq, raqamli transformatsiya davrida (2015-yildan keyin) ushbu monopoliyaga chek qo'yildi. Xususi onlayn nashrlar va blogerlar kriminal materiallarni yoritishda "tezkor hamjamiyat" rolini o'z zimmasiga oldi. Bu jarayon "huquqiy mavzu" tushunchasiga yangi mazmun bag'ishladi: endilikda OAV nafaqat axborot beruvchi, balki ijtimoiy adolatni tiklashda "nazorat funksiyasi"ni (watchdog) bajaruvchi institut sifatida namoyon bo'lmoqda.

"Kriminal material" tushunchasining raqamli modifikatsiyalari: Raqamli muhitda kriminal material tushunchasini quyidagi toifalarga ajratib tahlil qilish muvofiq hisoblanadi: Reaktiv materiallar: Sodir bo'lgan jinoyat haqidagi faktologik xabarlar (YTH, o'g'rilik, firibgarlik). Proaktiv materiallar: Jinoyatning oldini olishga qaratilgan profilaktik kontent (Kiberxavfsizlik qoidalari, huquqiy savodxonlik darslari). Surishtiruv kontenti: Jurnalistning mustaqil ravishda biror ijtimoiy illat yoki yashirin jinoyat sxemasini fosh etishi. G'arb mamlakatlarida (AQSH, Buyuk Britaniya) "kriminalistika" tushunchasi o'rniga ko'proq "Safety Journalism" (Xavfsizlik jurnalistikasi) termini qo'llanilmoqda. Bu shuni anglatadiki, jurnalist faqat jinoyatni yoritish bilan cheklanib qolmay, fuqarolarning raqamli va jismoniy xavfsizligini ta'minlash bo'yicha ekspert darajasidagi tavsiyalarni ham berib boradi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. <https://in-academy.uz/index.php/YO/article/view/39123>
2. Annamurotova G. Jurnalistika va huquqiy madaniyat: nazariya va amaliyot. Monografiya. – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2018. – B. 78-82.
3. Mason P. Crime and the Media: Headlines vs. Reality. – London: Routledge, 2012. – P. 54.
4. Schulz R. Media and Crime in the Digital Age. – Berlin: Springer Science, 2019. – P. 21-25.